

BALGARETE – NÁRUD S VELIČÁNSTVENU MENATU, SKROMNA SIGÁŠNUST I POTENCIJÁL ZA ZNAMENITELNU BADEŠTE

1. NIPUZNÁTIJA NÁJ-STÁR PROIZHOD I KÁČESTVA NA BALGARETE

Francuzcía prezident Francois Mitterrand tvardi, či balgarete sa idnija ud sazdatele na civilizácijata na planetata. Zaštotu se bazirva na náj-stárata armenska istorijografija – „Ašharacujn“ – kadetu piši, či balgarete sa idin ud 15-te civilizovani nárude, kujatu sa žuveli nekupač na zemite meždu Turkestán i Ariite, pukraj planinata Imáj, nazvána još Imon – tezi sa masivite na Pamir – Hindokuš. Prez tejnata istorija balgarete sa sazdáli pet stabilni daržávi, ud kujatu tri sa u Europa. A ud 25 nekugá znameniti u stárotu vreme nárude na Iztoka dnés sa uceleli sámu tri – armence, balgare i indijce.

Balgarete sa sazdáli kalendár, prepuznát ud UNESCO za náj-točnija u čeleškata istorija. Pu náčina na pudriždenjétu na denite i mesecete kalendáre na balgarete ij naddelel indijscíte i kinenscíte (kitájscíte) kalendárni sistemi. U balgarscía kalendár gudinata ij imála 365 denunoštija. Počnivala ij s náj-kasija zimen denj, kojtu ij bil práznichen. U seku čitvarta gudina se ij dudával idin dupalnitelin denj, naričen DENJ NA SLANCITU. Náj-kasija zimen denj i dene na slancitu ne se pádeli nedele. Dvanájsete meseca sa formirvali 4 trimesecija, katu seku sétin mesec na trimesecijetu ij imál 31 denunoštija, a ustánalite dvá meseca – pu 30 denunoštija. U stárotu balgarsku brojenji na gudinite ima perijodi idnákvi sas 3, 10, 12, 17, 19, 21, 30, 470, 530, 600, 4332... stáru-balgarscí gudini, kujatu se srešet i kača mlužitele, i kača interváli na vreme. Náj-prudalžitelnija takazi perijod ij ud 6328 stáru-balgarscí gudini. U fragmentárnija nádpis na Hán Omurtág, naprávin prez 823 g. i izdaljbán s četlivi bukvi varhu mrámur, moži da se četé: „**GUDINATA NA PUJAVEVANJÉTU NA ISTENSĆITE BALGARE BE 6328**“. Spured profesor Vasil Zlatárski pučélutu na vreme-izmervanjétu pu balgarscía kalendár se utnáse kantu 5500 g. napreć Isukrasta.

U „**MAHABHARATA**“ na distina pate se spumenevat s remnuvanji balgarete, zaradi kujatu nekugá Kaspijskotu murjé se ij naričelu „**balgarsku**“. Imetu „**balg**“ se ij previždelu katu „**svetlina**“, „**mudrust**“, „**duhovna i svetska vlást**“. „**Balgarete sa bli mlogubrojin nárud, po-mlogubrojin ud peseka na murjétu**“ kázva prez X-ja vek hazárscía Kagán Josif.

Imetu „**balgarin**“ uznačáva „**mudar, znáešt čeleć**“, zabelezva arábscía patnić Abu Hamid al Aldalusi, kojtu ij puhodil na dvá pate Veliki Bolgár, u 1135-1136 g. i u 1150 g.

Nekupačsnija persijscí poet Nasiri Husrau kázva u stihove: „**O, Bože mili, Ti ne trebalu da storiš u takozí savaršenstvu ustnite i zabite na tezi izvanredni balgarci, kujatu sa bleštašti kača meseca**“. A drugji persijscí poet, Adaloloddin

Mohammad Balhi piši prez XII-ja vek: „**Na ondzi svet, u rája, hubustta na žinite nadmineva čac i hubustta na balgarkata**“.

Armenscíte patnici ud XVII-ja vek Hugás Indžedžiján i Stepano Kjuver tvardat, či „**Balgarete sa silin i nipreklunén nárud, kojtu nikade ne se strahuval ud smraća... Tija sa dubroželáteni kantu tejnite prijatele i zli kantu dušmánete nji, bizkrájnu gostupriemni i ubičet da žuvejat u mir i sloga sas tejnite kumšije**“. A du skoru u Makedonija se ij kázvalu: „**Balgarin ij tozi, kojtu ni laži, ni kradé, nijé ninavidin i ni umené ideála si za pékana kukoška**“.

Balgarete sa registrirani s tuj ime varhu kártata na Sredna Ázija još prez parvotu hiljádoletijé (*milenium*) napreć Isukrasta. U indijscíte izure tija sa nazváni „bolhi“ i „bolhiki“, rakovodini ud Kardáma. U arábscíte izure se srešte zemete Balhára i daržávata Burgár. U sogdijscíte izure sa nazváni „blgár“, a u tadžikscíte – „palgár“ i „falgár“. Idin anonimín hronist ud IV-ja vek nášta era (n. e.) piši: „**imetu na balgarete zamestva tuka imetu na civilizovanite baktri**“ – tuj ij rajona na iztok ud Persija i na západ ud Turkestán s centara u dnéšnja grád **Bálh**, kojtu se namerva u Severnija Afganistán.

Stárite kinenscí (kitájscí) iztočnici tulmáčet imetu na roda na balgarscíte vladánce, **Dulo, kača „rod na bojnite kune“, „na konnicite**“. Tuj srudeva balgarete s tezi, kujatu parvi sa upotrebuvali kunete u boj –armencete.

Spured idna stára iránska interpretácija „**Kubra**“ zlamenuva „**slanci**“ ali „**hubančí**“, a spured druga – „**ubedinitel**“ (tozi, kojtu uidinva).

2. BALGARETE – SPÁSITELE NA NÁRUDE I CIVILIZÁCIJI

Bizantijscía hronist Teofán, katu uvižde koncepta **Stára Velika Balgárijia**, kujatu ij saštestvuvala ud II-ja du VII-ja vek ud n. e. razjasneva, či tá **ij blá pokriv i fáktor u vrazcíte s mlogubrojnite i náj-častu dušmánscí nomádscí plemená tjurki** prez VII-ja vek, kugátu sa pubedili čac i Halif Sjulejmán, i hazáre prez VIII-ja vek. **Stára Velika Balgárijia** ij zaprela saštu navalevanjétu na uzite, kumánete i pečenezite, a prez 552-572 g. ij razbila i navalevanjétu na Mugá Hán.

Volžku-Kámska Balgárijia (Balgarskata daržáva ud na técite Káma i Volga), kujatu ij saštestvuvala ud VII-ja du XIV-ja vek zafálnu na možnité ji fortifikáciji i dubrajta voenna strategija **zapire navalevanjétu na tatáro-mongolete kantu Centrálna Europa**. Prez 852 g. Armenija trasi pomuš ud Volžka Balgárijia srešte arábete. Prez X-ja vek arábscía patnić Al-Masurdi, začudin ud voennata možnust na Volžka Balgárijia, piši u négvata kniga: „**Cárstvotu na burdžánete ij gulemu i razširénu. Tija sa ogromin, možin i vojnstven nárud, kojtu se bujuva s bizantiycete, slavjánete, hazárete i tjurkíte**“ Spured arábscía ávtor ud XIII-ja vek Ibn al Nasir u buja ud **pukraj Žigulevscíte bregjišta** prez 1221 g. **balgarete na Hán Čelebir** sa nanéli smratin udar na 30 000 tatáro-mongolska ármija, kujatu du tugázi se ij daržála za nipubedima. Uluvánite 4 hiljadi katáni ni sa bli purdádini u robstvu, kaćetu ij blá tradicionnata práktika ud unuj vreme,

negu sa umenati s Čengiz Hán srešte 4 hiljadi uvni. Náruda ij zapámtil tozi boj s imetu „Buja na uvcete“. Taj **Volžku-Kámska Balgárijia stánva parvata europejska daržáva, kujatu ij pubedila Čengiz Hán (1167-1227 g).**, kaćétu i novite napádnici pu pate nji kantu Europa. S tazi prelega pručutija istorik i arheolog ud Kazán, profesor A. Halikov, piši: „**Prutivnustta na Volžka Balgárijia, kujétu ij prudalžilu du 1278 g, ij parvija uzrok za Rusija i rusćite zemi da ni badat uklučini u sastáva na Zlátnata Orda. U tazi ideja moži da se káži, či Volžka Balgárijia ij spasila stárata Rusija ud uništvanji**“.

U 717 g. pu vremeto na Dunavska Balgárijia, kujatu si ij započnala saštěstvuvanjetu prez VII-ja vek i se ij vazrudila sled stotni gudini, stolicata na Bizántija ij zaubikuléna ud 200 000 arábe s 5000 galiji. Tugázi **balgarsćija Hán Tervel ij spasil europejskata krastijánska civilizácija, katu ij dunél na arábete tažći zagubi: 32 000 ubiti** – tvardi západnija istoril Alberick. Za tozi boj arábsćija patnić al Masudi piši: „**Balgarete sa ogromin, možin i vojnstven nárud. Idin balgarsći konnić moži da izlezi na čélu na 100 ali 200 konnici. Etu taj ij likvidirana islámskata opasnust za Europa ud Iztok**.“

Razširénata u západnata historiográfija pozicija, či Europa ij spaséna ud arábskotu napádenji u buja ud pukraj Poitiers prez 732 g. ij udstarnéna ud francuzćija istorik Christian Gerard, kojtu ij dukázal gulemata rolja na balgarete na Tervel u pobedata protiv isláma prez 717-718 g. Toj naspuredeva voennata katastrofa na arábete pukraj Konstantinopol s razbivanjetu na Napoleon pukraj Waterloo prez 1813 g.

Prez 40-te gudini na XIII-ja vek mlogubrojnite ordi na Hán Bátij preminevat prez Severna Balgárijia, no spured idin západin hronist tatárete sa „savaršénu razbiti ud cáre Iván Asen II-ja“. Prez 70-te gudini na saštija vek katánite na cáre Ivájlo nanovu razbivat elitnite tatársći ordi na Hán Nogáj.

Prez 1389-1402 g. Dunavska Balgárijia pubedeva ordite na sultán Bajazid I-ja i uništva tejnata možnust pu pate nji kantu Europa. No cenata ij strášna za Balgárijia – **izbita ij balgarskata aristokrácija ud osmánsćite turce, nasekan ij cáre Iván Šišman, i máj sate stanovnici na Tarnovo sa zavidéni da rubuvat u Manena Ázija, distina hiljadi balgare sa nasila puturćini, zversći sa zadušéni nad 400 vastánjéta na balgarete.** S tazi prelega italijánsćija profesor Sandre Graccioti pudbelezva: „**Istoričeskata zásluga na Balgárijia se sastujeva ud tuj, či tá zapire turcete da naflezat u Europa. Balgárijia plášte karvav dának za tuj, plášte s verata ji, sas slobudnustta ji i s upádenjetu na blestaštata ji kultura ud unuj vreme**“.

Milko Bočárov ij balgarin, kojtu ij zal učástije u garskotu vastánji srešte turcete prez 1821 g. **Garcete sa imenuvali Milko Bočárov „Garibáldi na garskata revoljucija**“, izdignali sa mu pámetnici, peli sa gu u pesmi. Viktor Hugo u **poema puklunén na négu gu nariče „Leonid na nova Garcija**“. Trájni sledi u garsćija epos ustáve i balgarina **Hadži Hristo**, kojtu ij dál négva prinos za uslubudevanjetu na Garsku. **Toj ij nagradén prez 1834 g. s náj-visoćija garsći ordin i mu izdigat pámetnić u Atena sled négvata smrać.**

Dnés balgarete zaslužvat i učekvat prepuznávanji za tejna álduv, kaćétu i za

prinosa nji u obštoeuropejskotu civilizacionnu naslédstvu.

3. BALGARSKATA DARŽÁVNA TRADICIJA – NÁJ-STÁRATA U EUROPA I PREJATA I UD DRUGJIJE NÁRUDE

Plemenáta i nárudete ud taj-zvánotu Gulemu Presélvanji, kujatu sa se trudili da sazdadat prelići na materiálnata i duhovnata kultura na stárite daržávi, sa se izgubili, du katu tradicijata na balgarete ima idna dubre upredeléna cél kantu sazdávanjétu na daržáva, kujatu ni imitirva robuvladsčite garsku-rimsčí daržávi. U „Imennić na balgarsčite hanove“ ima pasáž, u kojtu se pusočva, či **balgarskata daržávnust na europejska teritorija ij sašttestvuvala 515 gudini napreć preminevanjétu na Dunava ud Asparuhovite balgare (680 g.):** „...Tezi pet knjáze sa vládali uttáta Dunav 515 gudini s ustrigani glavi. I sled tuj ij preminál utsám Dunav Knjáz Isperih, saštu i du sigá...“. Tuj zlamenuva, či usnovite na balgarskata daržáva u Europa sa bli pulogani prez 165 g. Tazi daržáva, pud imetu Stára Velika Balgárijá, vládána ud dinastičnija rod Dulo, ij izniknala u rajona na Kaukázko-Čarnumorsčija bazin. Stolicata na Hán Kubrát (rudén prez 585 g.) ij veličánstvenata Fanagorija, na Tamánsčija poluoostrov na Čarnotu murjé. Romejsčite hroniki pusočvat, či daržávata na Kubrát, kojtu ij dubávil ud bizantijcete aristokratičnata titla „Patricij“, ubhvášte gulema teritorija ud Ázovskotu murjé du téčite Dnepar (*Nipru*) i Bug. **Darvete s kujatu ij bil zakupán Hán Kubrát sa bli utkriti pukraj sélutu Máloe Pereščejino (Ukrájna):** rákles ukuváni sas zlátu, zlátني i srébarni stvári tažčí ud 20 kg. – sábja, turba za strelčí ukuvána sas zlátني aplikáciji, 37 sada (panici ali granci) za bankét, **kataráma (*paftá*) ud 500 gráma za jarmić – náj-gulemata i pručuta du sigá na sveta,** zlátني prastenj s imetu Kubrát, dukazátelstvu za patricijánsčija ráng i idin puhodin (*mobilin*) ultár, kojtu svedoči za ránnata krastijánizácija na balgarsčija elit. **Napreć da umré prez 665 g. Hán Kubrát ij zapuvedal na sinvete mu „...da vládat nasekade i da ni rubuvat na drugji nárud“.**

Prez 60 gudini na VII-ja vek Hán Kotrág, drugjija sin na Hán Kubrát i brát na Hán Asparuh, zágjnu s idin del ud balgarete napušte teritorijata na négvata baštinska daržáva i se zasélva u rajona na Sredna Volga (nazvána još i Bolga, pu imetu na balgarete). **Tám toj ugváde usnovite na Volžka Balgárijá sas stolica Veliki Bolgar,** kujatu za kasu vreme stánva možna i prosperirašta daržáva, naričena ud letopiscite „zeme na gradovete“. Arheologičescite izslédvanjéta pukázvat, či tuka sa sašttestvuvali okulu 1600 selištá s 38 silnu ukripéni gradove, meždu kujatu sa: Veliki Bolgar, Biljár, Suvár, Kazán. Razcafteva tradicionnotu balgarsku zemedelstvu i zanajatčijstvu. Na balgarsčite pazáre varvat targovce ud: Armenija, Gruzija, Rusija, Bizántija, Horezm, Irán, Kina (Kitáj). Arábsčija pisátel Ál Mukadisi upisva gulemi balgarsčí kerváni, kujatu patuvat iz cela Eurásija sas zarnena hrana, koži, plátove, osak, méd, darvu. **Balgarete na Volga sa parvija iztočnueuropejsčí nárud, kojtu uvižde u négvite zemi sobstvenu izdávánji na moneti prez 950 g.** S targovsčí i voennu-političescí interesi se razjásniva fákta, či prez X-ja vek volžčite balgare se ubráštet kantu Bagdád, ud kadetu prejémet isláma za oficijálna daržávna religija,

katu zapázvat verutarpenjétu. Volžka Balgárijia uspeva da razvijé tejnotu stopánstvu zaštotu tá se udličva sas idna dubre izmislina daržávna uredba, izgradéna na principa na slobudnustta i právédnustta, **s maneni dánaci (pu idna koža, idin sad méd ali srébarna moneta ud seku gráždanin u gudinata)** i sas ostar red na právicata, kojtu ustáve dalboći sledi u dušite i pamećta na mlogubrojnite čuždi patnici. **U Volžka Balgárijia ne imálu robstvu i tuj neštu dukárva arábsćite ávtore da hurtuvat sas pućitvanji za daržávata i burdžánete (balgarete).** Diplomatičesćija prátenic na bagdádsćija kalif Ibn Fadlán, kojtu ij puhodil Veliki Bolgar prez 922 g., upisva visoćija morál i ostrata sistema na právicata ud tazi daržáva.

Sled zavladevanjétu na Volžka Balgárijia ud tatáro-mongolite prez XIII-ja vek, gulem del ud balgarete se presélva u Dunavska Balgárijia, drugji del se presélva u Skandinávija i Madžerskotu králstvu, a ustánalite sa izbiti. Balgarsći etničesći masiv ustánva u teritorijite na stárite nji dumá – **del ud dnéšnite kazanci, čuváše i marijce istoričesći i duhovnu sa naslédnici na nekupaćšnite volžći balgare.**

Prez 1552 g. grád Kazán, sétnata stolica na Volžka Balgárijia, ij prezat ud ruscete. **S tazi prelega mamáče nji Iván Groznij, si zéme titlata „Cár na Rusce i Balgare“.**

Prez XVI-ja, XVII-ja i čac i XVIII-ja vek Volžka Balgárijia sé još se namerva na geográfšćite kárti. Tuj pukázva, či makár či ij blá političesći pukuréna, tazi balgarska daržáva prudalžáva da saštestvuva kača sláva i autoritet, nizavisimu ud talázete na vremeto i provokácijite na istorijata. Volžka Balgárijia ustánva duhovin i civilizacionin fundamént na tradicijite na véčnija balgarsći duh.

Rumancete sa imáli náj-mlogu da preigrájat ud pujavevanjétu na **Dunavska Balgárijia, kujatu ij uklučvala Stára Velika Balgárijia, trakijšćite zemi na jug ud Dunav, Makedonija, dnéšna Sarbija, Albánija, dnéšna Severna Garcija, Panonija i Transilvánija.** Romaniziranite dáki, izustávini ud Rimskata imperija još u 275 g. sa máj uništini meždu III-ja i IV-ja vek ud varvárete – aváre, goti i huni. Pu planinite Karpáti ucelevat ne po-više ud nekolku hiljadi familiji uščerjá. **Imennu u Balgárijia tija namervat spasénji i vazmožnust da se razvivat u mir i da narástvat demográfšći u vreme na blizu hiljada gudini.** Prez XIV-ja vek, kugátu balgarskata daržáva na jug ud Dunav páde pud vlastta na turcete, **administrativnite oblasti na sever ud Dunav se transformirvat u samustujátelni daržávi (Vlášku i Moldova).** Dalgju vreme vladáncete na tezi daržávi nosat balgarsćija titul **Vojvoda (Voievod).** Daržávnija i čarkovnija jazić ud tezi dve daržávi, čac du XIX-ja vek ustánva balgarsćija. Prez rusko-tursćija uslubuditelin boj (1877-1878 g.) **Rumanija zéme učástije s hiljadna vojska u Pleven. Dene, kugá Pleven ij bil prezat ij dene na nacionálnotu uslubudevanji na Rumanija.**

Sarbite, ud VIII-ja du XIII-ja vek sa pud balgarsku vlijánji. Sarbite prejémet balgarskata slavjánska ázbuka i pismenust. **Spured Konstantin Bagrenorodni razdelénite srabsći plemená, kujatu sa se bujuvali meždu tej celi vekove ne imáli kadarnustta da sazdadat unitárna daržáva.** Čac i dnés moži da sapćasami, či sarbite ni sa kadarni da si zapázat uidinata daržávata nji, kujatu se razvále i stánva sé po-manena ud gudina du gudina (*beležka na prevodáča*). **Mlogubrojnite**

knjážestva na sarbite sa bli lesnu usujati ud čuždite zavladiatele. Idinstvenu uklučvanjétu na sarbite u balgarskata daržáva prez VIII-XIII-ja vek upázva sarbite kača narodnustna kategorija spured blizustta na tezi dvá nárude. **Prez 1346 g. u Skopije balgarscija patrijáh Simeon ukrunva Stefan Dušan, kojtu pu májca ij bil balgarin, za cár na sarbite i pusveteva srabscija arhibiskup za patrijáh na sarbite.** Srabskata srednuvekovna daržávnust slédva balgarscija model kača daržáva i čarkva.

Na krája na XIX-ja i počnivanjétu na XX-ja vek na balgarska teritorija se pičetat parvite knjigi na albánsći literaturin jazić. Dnéšnata Albánija si dalži nizavisimustta prez 1912 g. na blestaštite pobedi na balgarskata ármija.

Pručutija anglušći medievist Richard Browning u négvata kniga „Balgárijia i Bizántija – naspuredevašti paraleli“ publikovana prez 1975 g., piši: „Balgárijia i balgarete sa sazdáli garskata nácija“. Tazi na paruv pogled čudna konstatácija se dukázva istenska, zaštotu Bizántija (Iztočnata Rimska Imperija) ni jé garska daržáva, makár či oficijálnija jazić tám ij bil garscija. *Daržávnata ji doktrina pruiztiče ud universálnata koncepcija na krastijánskata daržáva, kujatu tvardi, či božijtu cárstvu na nebeto ij idno, i spured tuj proekcijata mu na zemete saštu treba da badi sámu idna daržáva. Razbire se, či tazi daržáva ij Rimskata imperija, a nárudete, kujatu ja nasélvat, nosat obštotu ime – romei.* Narodnustnotu ime – eline (garce) se dukázva prezrenu, zaštotu to ij sigá simbol na pagánstvotu. Pujavevanjétu na balgarskata daržáva, izgradéna na nacionálin princip, ij izgldvala kača purušvanji na božánscija red, taj kaćétu toj ij bil razbrán u Bizántija. No trajnustta na balgarskata daržávnust i balgarskata nácija, kaćétu i uspehite ji prez srednite vekove na istorijata u prelikata na Dunavska i Volžka Balgárijia zapálvat miseljta na bizantijscíte intelektuálce ud garscí proizhod, kujatu u pućélu strašlivu, a sled tuj sé po-kurážnu sa započnali da mislat na vazmožnustta da transformirat universálnata bizantijska daržáva u nacionálna garska daržáva. Makár či sa bli ulesnéni ud fákta, či u **XIII-ja – XV-ja vek Bizántija se sviva u gránicite na garskata narodnust,** tija ne uspeli da realizirat tejnite ideji du zavladevanjétu ud turcete.

4. STÁRIJA AFINITET NA BALGARETE KANTU KRASTIJÁNSTVOTU

Hán Kubrát, rudén u 585 g., ij imál puhodin (*mobilin*) ultár, kujétu dukázva, či balgarskata daržávna aristokrácija ij prejala dubre cennustite na krastijánstvotu s mlogu napreć oficijálnotu pukrastvanji na celija nárud, kujétu se ij blo dugudilu 300 gudini po-kasnu. Mihail Sirijski – Patrijáh na Antiohija, svedoči, či još pu vremeto na Imperátora Mavrikij (582-602 g.) nekuja balgare sa se bli pukrašтели. Tija sa „...Trima brájce, izlezali ud Vatrešna Skitija (Sredna Ázija) i, kujatu sa duvéli sas sébe si 30 000 skiti (sinonim na konni bojci), i za 60 deni sa preminali ud klisurite na Imeon (Pamir – Hindokuš) du Téčata Tanais (Don), kujatu se izliva u ezerotu Meotida (Ázovsko Murjé). Tezi hora sa bli naričeni ud romeite „balgare“. Kozma Indikoplevs (548 g.),

katu redi ud Iztok na Západ imenáta na krastijaniziranite plemená i nárude, sled hirkánete, herulete i NAPREĆ eládcete, ilirete, dalmátete i gotite, spumeneva BALGARETE.

5. BALGARETE – INTEGRÁTORE NA NÁRUDE I KULTURI

Parvite dukazátelstva za prisastvijetu na balgarete u zemite na Armenija gji dáva Már Abás Katina. Tija sa zapázini u truda na Movses Horenáci „Istorija na Armenija“, II-ta kniga, 6, 9: „U vremeto meždu caruvanjetu na Artáksij II-ja (33-20 g. napreć Isukrasta) i Aršák (35-40 g. sled Isukrasta) se pudigvat raznimirvanjéta u klisurite na velikata Kaukázka planina, u Daržávata na balgarete. Mlogjije ud tej se utdilet i se zasélvat pukraj planinata Koh (Kol), u plodurodnite zemi na Goren Bezlesen Basián. Kolonistete sa ud náruda Bandur Bulgár Vund. Oblastta započni da nosi imetu na tejna mamáč Vanánd, a selištáta nji sa naričeni pu imenáta na négvite brájce i naslédnici – Bulhár, Doks, Toh, Alcek“. Tazi balgarska toponimija ij vidna i u trudovete na po-kasni armenscí historiografí – Kretáci, Drashanakertáci, Kalankatuáci.

U počnivanjetu na IV-ja vek, naslédnicite na Vanánd pádet u evangelizacionnata sfera na mládata Armenska čarkva, kujatu tugázi se ij formirvala. Pu naredbata na Cár Tigrán (338-350 g.) idna knjážeska sjuita zeme učástije u Kesarija na pusvetevanjetu za katolikos na Jusik prez puláganji na racite. Idin ud sjuitata ij Orot – Knjáz Vanándski. Kugátu sinvete na Jusik se dukázvat nidustojni da naslédat ud desnicata na tejna baštá patrijárskata tujága, cáre izprášte čitirma knjáže, meždu kujatu ij i Aršaván – knjáz Vanándski, da pukánat za katolikos učenika na Grigorij Lusavorič, biskupa Daniil.

Faustos Buzánd piši kača svedok prez 387 g., či prez razdilénjéu na Armenija na zoni na vlijánji meždu Rim i Persija, „**hora ud roda na vanándcete**“ **ne se prelepili kantu nitu idna ud dвете starni, a sa se uttaglili u klisurite na Tajk.** Tezi kurážni hora, gutovi da bránat slobudnusta nji s tejna žuvot, sa puznávali sámú idin náčin za obštuvanji s drugjije plemená i nárude – mirnu zasélvanji i saštěstvuvanji s idnákvi pravá. U tuj vreme biskup na Vanánd ij bil Zorguáz, kojtu ij žuvel i služil kača savaršén krastijánscí pastir.

Kulu krája na IV-ja vek del ud armenscíte balgare emigrirvat nanovu u Severnija Kaukáz, a ustánalite vanándce, zágjnu s armencete sa pretarpeli dramatizma na obštata nji istorija. **Sled ukaza na persijscíja Cár Jezdigert II-ja ud 449 g. da badi zaprenu razširevanjetu na kastijánstvotu u daržávata, biskupete na Armenija i Gruzija udkázvat da se pudložat.** Meždu učástnicite na sabora, kade se ij zala tazi udlačba, ij bil i Gád – biskup na Vanánd. Pu svedočbata na Egiše, kojtu ij zal učástije u buja protiv Persija ud Avarájsku puljé na 26 máj 451 g., idna ud trite krastijánscí ármiji ij blá rakovodina ud balgarina Tatul Vananándci. Armenskata čarkva pudbelezva, či u saštija denj u „knigata na žuvota“ sa bli zapisani imenáta na 1036 ud négvite vojni (*katáni*).

Sled smračta na Jezdigert II-ja prez 457 g. Čičrakeci uidinva gulem del ud

armenscíte knjáze i prugonva persijscíte garnizoni. **Balgarskotu učastvanji** ij pudbelezanu ud Movses Horenáci s hurtite: „**Tuka sate vanándce sa se utličili s tejnata kurážija (III-ta kniga, 56).** Za vidnotu mestu na balgarete usreć armenskotu obštstvo svedoči i **zapázinata u prepis Prestolna gramota (Gahnamák) na armenscíte knjáze ud sredata na V-ja vek.** U néja, između sate 70 roda, **na roda Vanándce ij utredénu 14-tu mestu,** no treba da se ima u predvid, **či 10 ud rodovete sa bli videni kača po-gorni s „...gulemi dlažnosti i funkciji u obštstvenu-političesćija žuvot“.** A idin ud armenscíte katolikosi nosi u négvotu ime demotikona „Alcek“ – *Komitas I Alceki (615-628 g.):* tozi ij balgarina, kojtu ij izgradil náj-stárija i náj-pučitvanija krastijánsći hrám – Ečmiadzin, pusvetén na gulemata mačenicica Hripsime. Saštotu ime ji nosi i májčata na balgarsćija Cár Samuil.

Sled 1018 g. sinvete na balgarsćilija Cár Iván Vladisláv sa izprátini u Armenija. Za vladánac na Vaspurakánsćija kráj ij naznačén trécija sin na Iván Vladisláv – Aaron Bolgar. Stolicata na Bagratidete, grád Ani, ij blá négva magistersći centar. U 1048 g. toj vláda idna ud trite bizantijsći armiji protiv seldžukscíte turce. Armenskata istorija ij zapázila imenáta na Alusiján, brát na Aaron i na tejnite naslédnici – Vasilij i Samuil. Sina na Aaron – Todor, upravitelj na Taronskata oblast, zagjinva katu bráni Armenija ud tursotu navalevanji i négva geroizam ij vazpet ud poeta Lastivertci. Prez Balkánsćija boj, 1912 g., armenskata idinica mámina ud Antránik – armensći generál ud ruskata armija, se pukriva s gulema sláva i zágjnu s balgarskata armija stiga du Čataldžá. Néma drugji nárud, s kojtu balgarete tolkusi dalgju vreme da sa imáli obšta sadba, kaćétu s armencete.

Ud Armenija varvi počnivanjétu na tesnotu sažitelstvu na balgarete s drugji stár nárud – evrejite, kujatu purpádet u Armenija katu sa uluváni sled navalevanjétata na Tigrán Velićija (95-55 g. napreć Isukrasta) i Artavázd II-ja (55-35 g. napreć Isukrasta) na jug u Sirija, Mesopotámija i Palestina. Prez tejnite sélišta u dulinite na téčite Kubán, Málka, Baksám, Čegem i Čerek, balgarete sa kontrolirali gulem del ud pruhodite u Kaukáz. Imenu prez tej ij usaštstvéna náj-ránnata evrejska migrácija ud Armenija kantu Severnotu Pričarnumorije. Dukazátelstvu za tuj sa epigráfscíte pámetnici utkriti u Pantikapeja, Anápa i Odbija.

Teofán Propovednik piši: „**Na iztočnite bregove na Meotidskotu ezero udtáta Fanagorija, udvan evreji žuvejat mlogjije drugjije náruđi. Udtáta tuj ezero, nad Kufis se namerva Stárata Velika Balgárija i žuvejat savremennite balgare i kotrági“.** Proizhoda na balgarete ij stárubalkánsći, a kotrágite sa porodeni sled tejna pohod kantu Tibet. Arheologičesćite dáti sočat, **či sled udara na hazárete pu Stára Velika Balgárija u vremeto na Hán Kubrát ustánalite tám balgare sa žuveli u gulemi sélišta s evrejite i tija sa bli zanajatčijsći i targovsći náj-razvitite nasélini mestá u kaganáta. Složnite balgaro – hazáro – evrejsći vrazći imat i tejnata religioznu – političeska starna. Léku-puléku evrejite nalágat judaizma kača oficijálna religija u Hazárija, a sled arábscíte bujove donscíte balgare, kujatu sa dubávili guspudárska pozicija u kaganáta, dustigat du**

trona i namalevat vlastta na kagána.

Ud pítančíte na Knjáz Boris I-ja kantu Pápa Nikoláj II-ja se ustanuveva, či napreć oficíjálnotu prejíemenji na krastijánstvotu nekuja balgare ud Volžka Balgárijja sa bli krašteni ud evrejín (**Pítanka no. 104**). Tazi judaizirana versija na krastijánstvotu treba či ij blá dosta razširéna, zaštotu ij purudila i slédnite pítančí na Knjáz Boris I-ja: „Vazmožnu li ij u Dene Guspudinuv da se utidi na pać, zaštotu na tozi denj judaizma dupušte sámu 2000 rázkače?“ (Pítanka no. 36).

Religioznotu natiskanji nad evrejíte u Bizántija izhvarliva nekolku emigracionni valni na sever kantu Balgárijja još napreć oficíjálnotu pukrastvanji na balgarete. Ud po-kasnite presélvanjéta osubitu masiranu ij blo tuj prez 967 g. Tezi, taj-zváni románsčí evreji, se zasélvat u Sofija, Nikopol, Vidin i Silistra. Prez XII-ja du XIV-ja vek raguscíte, genuezcíte i náj-više venecijánsčí evreji puddaržet aktivnu rabotešti targovsčí ofísi u máj sate balgarsčí dunavsčí pristáništa, no osubitu puddaržen ij bil targovsčija centar Vidin.

Svazanu s Cére Iván Asen II-ja prez 1283 g. Pápa Grigorij IX-ja nosi dalgja diplomatičeska prepiska s madžersčija králj Bela IV-ja, katu mu ubičáva da umené angažimenta na madžersčíte krastonosce s angažiment protiv „zemet na Asen“ i da dadé na krále právotu na apostoličesčí legát u Balgárijja sled usujevanjétu na daržávata. Uzroka ij, či „skizmátika Asen“ ij prejal i bránil u daržávata mu eretici i evreji.

Prez 1335 g. Cár Iván Aleksándar si izprášte žinata, deštere na biznatijsčija imperátor u manastir i se užení za hubavilcáta Sára, kujatu ij prejala krastijánstvotu pud imetu Teodora, rabota kujatu ima págubni sledi za Balgárijja. Ud tazi ženitba za se rudi ne sámu sétnija balgarsčí cár – Iván Šišmán, no i tursčija sultán, kojtu ij likvidiral balgarskata daržáva – Bajazid.

Prugoninite prez 1360 g. evreji u Madžersku namerat ubežište (závec) u Nikopol, Vidin i Pleven. Saštata gudina ij utbelezanu i značitelnu zasélvanji na aškenázčí evreji i u Sofija. Prez XIV-ja vek gulemi evrejsčí obštnusti ima saštu u Plovdiv i u Stára Zagora.

Prez pádenjétu na Balgárijja pud tursku robstvu u daržávata žuvejat 4 evrejsčí obštnusti: autentični balgarsčí evreji, románsčí (biznatijsčí) evreji, italijánsčí (venecijánsčí) evreji i nemsčí evreji (aškenázi). Sled izgonvanjétu na evrejíte ud Spánija kantu tezi grupi se prelipet i safarádsčíte evreji, dušli prez Solun i Carigrád, kujatu u vremeto na turskotu robstvu pustigat dominirašta socijálno-ekonomičeska pozicija naspuredénu s ustánalite evrejsčí obštnusti ud daržávata.

Prez srabsku-balgarsčija boj ud 1885 g., u borbite ud vaz Slivnica za zapázvanji na nacionálnotu idinstvu na Balgárijja zéme učástije dubrovolnata Rusčuško – Várnenska evrejska kompánija, rakovodina ud Dávid Mizráh.

Prinosa na volžčíte balgare u politčeskata, ekonomičeskata i kulturnata istorija na Rusija i Ukrájna ij mlogustránin i značitelin. Pukazátel za tesnite targovsčí vrazčí meždu volžčíte balgare i ruscete ij sklučiniya prez 1006 g. targovsčí dogovor meždu dвете daržávi. Balgarete iznáset gulemi količestva zarneni hrani i niidnaž spasevat

tejnite kumšije ud glác. **Prez 1229 g. Knjáz Jurij dubáve kača dár ud vladánaca na Volžka Balgárijia 30 lagji žitu za da si nahráni négva ugladnel nárud.** I du dnés u Rusija ij populjárnu naimenuvanjétu na srednuaziátsčija prosin maláj – **BOLGÁRSKOE PŠENO**, kačétu i sorta žitu – **BOLGARKA**. Na rusčite pazáre izključitelnu sa trasini kočite ud belka, zlátka i nevestulka, dunésini ud balgarsčii targovce.

Pu arheologičesčii pač ij ustanuvénu, či prez balgarsčii zanajatčije ud Povolžietu meždu ruscete se pujaveva grančárskotu kulelo. Ima dukazátelstva, či volžčii balgare rábutat u Rusija kača májsture – zidáre. **Balgarete gradat krastijánsčite čarkvi u Suzdátelsčija kráj.** Arhitekturnija stil na moskovsčija Kremal (Kremlin) ij preličin s arhitekturata ud sétnata stolica na Volžka Balgárijia – Kazán.

Saštstvuvat dukazátelstva za rodstvotu meždu volžčite balgare i ruscete. **Knjaginata Olga, žina na Knjáz Igor i májca na pručutija Svetosláv Kievski, ij ud balgarsčii proizhod.** U „Tverskata letopis“ ij utbeležanu, či žinata na **Knjáz Andrej Bogoljubski saštu ij balgarka.** Spured profesora A. Halikov, kača rezultát na bujovete s tatárete, **mlogjije balgare se presélvat na teritorijata na Rusija, katu sazdvát pručuti u istorijata familiji.** Meždu tezi familiji, Halikov pusočva: **Godunovi**, čijétu náj-izvestin predstavitel ij rusčija cár **Boris Godunov**, **Korsákovi**, ud kujatu se vlečé kompozitora **Rimski-Korsákov**, **Rahmáninovi**, kujatu sa dáli na sveta kompozitora **Sergej Rahmáninov**, **Buhárini**, **Gogol**, **Suvorovi**, **Turgenjevi**, **Kutuzovi**, **Čadáevi**, **Gorčákovi**, **Žlánovi**, **Tuháčevski**, **Hruščovi**, **Elčini (Elcini).**

Seriozin prinos u razvivanjétu na ruskata narodnsut i tejnotu civilizacionnu identificirvanji ima Dunavska Balgárijia. Oficijálnu Rusija ij prejala krastijánstvotu u 988 g. **Pukrastvanjétu na ruscete ij prepravinu ud stotnite balgarsčii knižovnici i misioneri, kujatu sa se razprasnali iz Rusija ud Murmánsk na Severnija léden okeán du usčitu na Dnepar (Nipru) na Čarnotu murjé.** Taj krastijánstvotu i balgaro-slavjánskata kultura prunikvat usreč slavjáne i nislavjáne u bizkrájnite zemi meždu Moskva i Vladivostok, meždu Ártika i Kina (Kitáj). **Zafálnu na balgasčija duhovnič Kiprián, izbrán za mitropolit na cela Rusija, prez XIII-ja vek ruskata čarkva dustiga tejnotu idinstvu, a Kiprián ij kanoniziran za svetéc.** **Balgarin ij i litovsčija (lituánsčija) mitropolit ud XV-ja vek Grigorij Camblák, učenič na sétnija balgarsčii Patrájárh Evtimij.**

Ruscete dalžat na balgarete i pisanite nji právni pámetnici – **spured rusčija izsledovátel M. Tihomirov „Ruskata právda“ ij zaimstvuvana ud balgarsčija „Zakon za sadene na ljudite“.**

„Samárskoto zname“ pud kujétu sa se bili balgarsčite dubrovolce (opalčenci) prez uslubuditelnija Rusko-Tursčii boj ud 1877-1878 g., ij ušitu i pusveténu u grád Samára, kadetu još žuvejat duha i tradicijite na volžkite balgare.

Dnés náj-mlogubrojnata narodnust ud Rusija sled ruscete sa balgarete, predstávini prez čuvásete i prez islamiziranite balgare, kujatu grešovnu sa nazváni tatáre i čijatu republika grešovnu ij markirana kača tatárska.

6. BALGARSKATA DIJÁSPORA DNÉS – MOŽIN NO NIZANIMÁVAN IZUR NA RODOLJUBIE I EKONOMIČESĆI POTENCIJÁL

Unikálnata saštunst na balgarskata dijáspora se sustujéva u tuj, či makár či pretarpeva sekakvi taškusti, trudnosti i prečči, tá ij upázila i upázva narodnustija duh i tradiciji u imetu na badeštetu na Balgárija. Néka nášte istorici, etnográfí, kulturovedí, politolozi i politici se zajémat s puddarženjétu i uputrebuvanjétu na tozi ogromin potencijál, kojtu ij balgarskata dijáspora pu sveta. I néka sate da znájat broja na nášte sanarodnici udvan gránicite na Balgárija. Etu gu:

1 400 000 balgare u Makedonija,
200 000 balgare u stárite severozápadni balgarscí zemi na Morávija,
27 000 balgare u Západnite pukrajnini na dnéšna Sarbija,
150 000 pravoslávni i banátscí balgare katoličáne u Rumanija,
400 000 balgare u Ukrájna,
90 000 balgare u Moldova,
135 000 balgare gagauzi u Moldova,
50 000 balgare krastijáne i musulmáne u Albánija,
300 000 balgare musulmáne u Turcija,
50 000 balgare u Kazahstán,
50 000 balgare u Israel,
700 000 balgare u Madžersku, Čehija, Slovákija, Germánija, USA, Kanáda
i Austrália,
30 000 balgare u Aržentina, Brazilija i Južna Áfrika
ali sassém
3 582 000 balgare udvan gránicite na Balgárija.

Prumisli i zapitaj se: koj kolku daržávi ij sazđál, kolku čarkvi, gradove, kreposti, kolku hora ij spasil, na kolku ij pumogнал, kolku robjaci ij imál (nija balgarete smi imáli 0 robjaci), kaćé i u kolku istoričesći dokumenti ij spumenat??? A posle viž koj kaćé mu ij udguvoril, s kako mu pámti. No uistena se kázva: „Balgarete sa napravili mlogu dubro na krastijánete, no krastijánete sa zabrávili, ala Nebeto pámti...“

A vija imati právu i BADETI kakvitu ištiti.

Ás SAM BALGARIN i néma zašto da se sramuvam ud tuj kujétu sam. A tezi, kujatu sa narušili morála, etikata, tolerántnustta, dubrustivustta, rabutlivustta, skromnustta, ljuboznánjétu i gordustta, tija ni zaslužvat da nosat imetu BALGARE i sámu muskurat tuj ime „no Nebeto pámti...“ i BOG vidi.

Dr. Vasken Kantardžiev